

УДК 811.161.2'373

Підкуймуха Л. М.

ЛЕКСИКА МІСЬКОГО ПОБУТУ В МОВЛЕННІ МІЖВОЄННОГО ЛЬВОВА

Статтю присвячено дослідженню побутової лексики Львова, засвідченої текстами літературного угруповання «Дванадцятка». Подано основні лексико-семантичні групи, проаналізовано побутову лексику у складі батярського жаргону.

Ключові слова: лексема, міський побут, галичанізм, побутова лексика, батярський жаргон.

Мовлення галицького Львова представлено в багатьох художніх текстах. Події таких творів розгортаються здебільшого в міських мурах, а герої розмовляють «своєю» мовою. У цій статті ми розглянемо побутову лексику в прозі письменників, які входили до літературного угруповання «Дванадцятка».

Львівська спілка наймолодших українських літераторів «Дванадцятка» виникла в 30-х роках ХХ ст. і, за словами її засновника Анатолія Курдидика, «залишила свій слід у мистецькому і духовному житті того часу» [1, с. 16]. «Дванадцятка» об'єднала поетів, прозаїків, журналістів. До цієї групи ввійшли Богдан Нижанківський, Зенон Тарнавський, брати Ярослав і Анатоль Курдидики, Василь Гірний, Іван Чернява та інші. Основне подієве тло прозових творів «Дванадцятки» – стихія львівської вулиці, основний персонаж – львів'янин-українець, його життя, радіщі, болі.

Один із учасників цього угруповання Зенон Тарнавський в оповіданні «Вітер над Янівською» так висловлюється про мову Львова: «Львівська мова для мене пісенніша, милозвучніша, прекрасно надається до співання любовних пісень і оповідання про різні героїчні події, в яких треба змалювати героя, що dokonує великих діл і тим зовсім не хвалиться. Це одинока

різниця. А поза тим, це звичайна і проста мова народу, який своє місто обожає» [5, с. 168].

Поняття *побутова лексика* ми розуміємо широко – як назви тих понять, реалій, що пов'язані з повсякденним життям людини. Вони, як правило, не входять до термінологічних підсистем, що потребувало б спеціальних знань певної вузької сфери професійної діяльності людини. Як зазначають дослідники, до побутової лексики належать назви житла, меблів, господарських предметів, одягу та взуття, їжі й напоїв, посуду та кухонного начиння, свійських тварин і птахів, знарядь праці, трудових процесів і дій, назви звичаїв, обрядів, ігор, розваг та ін. [18, с. 493]. Варто також зауважити, що ця категорія лексики дуже змінна, оскільки зі зміною побуту змінюються й пов'язані з ним реалії [15, с. 105].

Н. Бабич уживає термін «специфічна побутова лексика», зазначаючи, що це лексика, яка характерна для певної історичної доби, тієї чи тієї соціальної групи і яка має особливий колорит історичного минулого (архаїчна побутова лексика) або сучасного життя (сучасна побутова лексика). Авторка зауважує, що в цій лексичі відбивається життя й побут людей як представників соціальної групи суспільства на певному етапі його історичного розвитку і що ця група лексики

переважає в жанрах розмовного стилю, звідки проникає в художній стиль [7, с. 55].

Важливим компонентом мовної тканини текстів Б. Нижанківського, І. Керницького, З. Тарнавського є значна кількість побутових лексичних елементів. Це можна пояснити тим, що автори намагаються всебічно показати життя та побут різних верств населення, які проживають у Львові та його передмісті, що неможливе без залучення величезного шару побутової лексики. Крім того, такі елементи письменники використовують для детальнішого, колоритнішого зображення середовища, у якому розгортаються події твору, а також для залучення до художнього світу читача, для активізації його мислення, уяви, оскільки він, натрапляючи на сторінках твору на найчастіше повторювані в повсякденному житті назви реалій, краще розуміє письменника й зображуваного ним героя, уявляє життя, побут, матеріальні статки, світосприйняття кожного персонажа.

Б. Нижанківський та І. Керницький, зображаючи у своїх текстах героїв вулиці і львівського передмістя, описують повсякденність батярів. Батяри – спритники, бешкетники, представники львівської вуличної субкультури першої третини ХХ ст. [10, с. 190]. Найцінніший спадок від батярства – це специфічна говірка і гумор. Наприкінці ХХ ст. батярський лексикон знову набув популярності серед широких верств населення. Батярський жаргон є засобом характеристики батярів як сформованої соціальної верстви. Орієнтація на мовну культуру цієї групи виявляється в прагненні точно відтворити в текстах основні її атрибути: лексикон, тональність, етикет, оповідну культуру, афористику, закони номінації. Окрему увагу у статті ми зосередимо на повсякденності батярів і побутовій лексичі, якої послуговувалися представники цієї субкультури.

Основними лексикографічними джерелами, які ми використовували для аналізу, були такі праці: О. Горбач «Арго в Україні» [9], Н. Хобзей, О. Сімович, Т. Ястремська «Лексикон львівський: поважно і на жарт» [19], Л. Ткач «Українська літературна мова на Буковині в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. Ч. 1: Матеріали до словника» [17], «Львівський словник», який вміщений у книзі «Дванадцятка. Наймолодша львівська літературна богема 30-х років ХХ століття» [1].

Лексику на позначення міського побуту в нашому дослідженні ми поділили на кілька лексико-семантичних груп: *назви житлових і нежитлових приміщень, будівель; назви умеблювання, предметів інтер'єру; назви просторових*

понять і транспорту; назви предметів хатнього вжитку; назви осіб за професією; назви їжі, напоїв; назви одягу тощо.

Першу й найчисленнішу групу становлять лексеми на позначення житлових і нежитлових приміщень, будівель. У цій групі виокремлюємо такі одиниці західноукраїнського мовно-літературного варіанта: *божниця* «церква», *буцегарня* «в'язниця», *двірець* «вокзал», *каварня* «кав'ярня», *касарня* «казарма», *кацяба* «карцер», *кнайпа* «невеликий ресторан низького класу; корчма, шинок», *лічниця* «лікарня», *м'ясарня* «крамниця, де продавали м'ясні вироби», *склеп* «магазин, крамниця», *фурдигарня* «в'язниця», *цюпа* «в'язниця» тощо. Наприклад: *Сидів у кацябі за Польщі, сидів за кацанів і сидів уже за німців* [5, с. 175]; *Припустім, що от прийшли забрати мене до цюпи і не застали в хаті* [2, с. 68]; *В кнайпі не було нікого чужого, самі свої, але Янко трохи куцався* [3, с. 76]. Характеризуючи лексему *кнайпа*, Л. Ткач зазначає, що в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. унаслідок впливу німецької мови до мовлення студентської молоді й письменників проникають слова, що відображають специфічний спосіб життя цих нових соціальних груп українського суспільства [17, с. 241].

Наступна лексема, яку ми характеризуватимемо, – це *склеп*. Наприклад: *І входять до склепу. Він убирає на ноги найдорожчі черевки й такі самі каже запакувати для знайомого* [3, с. 66]. Б. Нижанківський у своїх текстах вживає також зменшено-пестливу форму до лексеми *склеп* – *склепик* «невеликий магазин, крамниця», де використано демінувативний суфікс *-ик*: *На Гетьманському передмісті, де розбирали й закладали нову вулицю, був склепик. Ступайлові і Бронкові він подобався. І тому вони постановили його випорожнити. Вреїті потребували грошей* [3, с. 58]. За допомогою суфікса *-ар* утворений також похідний іменник *склепар* – крамар: *Склепар іде за ними і задержує їх* [3, с. 66]. В аналізованих текстах зафіксовано також прикметник *склеповий*, що утворений за допомогою додавання до твірної основи *склеп* прикметникового суфікса *-ов* і закінчення *-ий*.

На позначення міського вокзалу в текстах львівських письменників подано лексему *двірець*: *На площі перед Головним двірцем я один стою коло кльомба, обтиканого залізною огорожею, і жду* [4, с. 128]. Вокзал – це той топос, без якого не можна собі уявити повноцінне місто, це «храм урбаністичної епохи, який знаменує зв'язок дороги і міста» [13, с. 85].

Окремо розглянемо словотвірну групу слів на позначення будівель, для творення яких використано продуктивний суфікс *-арн*: *буцегарня, каварня, касарня, ліхтарня, м'ясарня, фурдигарня*. Наприклад: – *Чи тепер, чи в четвер, вона виїде наверх, як там крадіж у м'ясарні пана Бабачка* [2, с. 37]; *Якраз перед нашою хатою стояла вулична ліхтарня і збагачений кримінальним знанням, після студії Конан Дойля, витягнув з кишені побільшуюче скло і докладно прослідив хідник і стежку до хати – чи немає на них яких підозрілих слідів* [2, с. 59]; *Уздовж Янівської вулиці, починаючи від костела св. Анни, попри артилерійські касарні і шинок на розі Бема, віяв вітер* [4, с. 163]; *Потім господар прийшов до сторожа з писком, що то ніби він не винен, але сторож зломив йому пару ребер і пішов до фурдигарні на пару днів, а господаря забрали до шпиталю* [5, с. 170]; *«Віденська каварня!»* – читаємо у Б. Нижанківського [4, с. 136]. На останній лексемі ми зупинимось дещо детальніше. Зауважимо, що вона з'явилася в мові Галичини найімовірніше в останні десятиріччя XIX ст., а згодом поширилася на всю мовну територію України і ввійшла до літературного вжитку і словників першої пол. XX ст. Щодо семантики лексеми *каварня*, то вона зазнала певних змін, які пов'язані із зміною самого поняття впродовж еволюції каварняного бізнесу. Д. Якимович-Чапран пише про те, що зазнало змін поняття «каварня» після Першої світової війни, коли почали впроваджувати все традиційно польське [21, с. 147]. Так постали каварні «варшавського типу», як їх схарактеризував Й. Маєн. Ці заклади були мало схожі на клуби, зате дуже нагадували французькі кафе-шантани. Майже кожна каварня мала оркестр і ввечері організувала танці. Більшість працювала в нічному режимі, мала шикарний інтер'єр, а серед відвідувачів з'явилося багато закоханих пар, а також жінок легкої поведінки. Каварні були осередками міського богемного життя, про що свідчить, наприклад, історія українського мистецького угруповання 30-х років XX ст. «Дванадцятка» [14]. Один із її членів А. Курдидик згадує: «Суботні зустрічі нашої «Дванадцятки» у «Народній Гостинниці» були наскрізь літературними вечорами, я сказав би – офіційними трибутами музам від старших та молодших її лицарів і Дон Кіхотів. А молодість мала таки свої права, і ми в домовлений вечір сходилися неформально й неофіційно із своїми дівчатами, нареченими та молодими дружинами в котрійсь із кращих львівських *каварень*, що мали одну надзвичайну прикмету: вони знали, від кого «дерти форсу», а кого

толерувати з одною кавою чи ще тістечком до неї, або пивцем та якоюсь чарчиною ради того, щоб потім казати всім, що в них такі-то і такі бувають» [12, с. 16].

У текстах письменників літературного угруповання «Дванадцятка» використано саме лексему *каварня*, а не полонізм *кав'ярня*. І це видається нам закономірним, оскільки *кав'яр* – це ікра. Такої ж позиції дотримується і Г. Голоскевич у «Правописному словнику», подаючи як нормативне *каварня*, а не *кав'ярня* [8, с. 163].

За радянської мовної політики лексеми із суфіксами *-арн, -ярн* вилучали з активного вжитку. Так, Р. Смаль-Стоцький зазначає, що за мовної політики 1930-х років такі слова, як *електровня, кінарня* (кінофабрика), *взутярня* (фабрика взуття), *цяцькарня* (фабрика іграшок), *автомобілярня* (автомобільний завод) і под., мали бути вилучені зі словників української мови як «терміни надумані, невідомі українському народові» [16, с. 60].

Іншим продуктивним суфіксом для творення іменників жіночого роду є морфема *-иця*: *божниця, лічниця* тощо. Наприклад: *Дим з «кросового» тютюну прислонював світло денне, а гармидер здійсмався такий, як у божниці на Судний День* [2, с. 132]; *Йде про те, що Раб божий збере сьогодні таку кампу, що його ніяка лічниця не прийме...* [3, с. 92].

У цій групі слід виокремити синонімічний ряд на позначення в'язниці: *буцегарня, фурдигарня* (батарський жаргонізм), *цюпа* тощо. Сюди зараховуємо також типово львівське слово – *Бригідки*: *Я знав лише те, що «наші хлопці» роблять полякам всякі штуки – граблять поштові уряди, нападають на амбулянси і мусять через те критися, бо поліція розшукує їх і замикає до Бригідок* [2, с. 58]. Це назва найстарішої в'язниці у Львові, яка існує й понині. Розташована на вулиці Городоцькій, 24 в будівлі, перебудованій зі старовинного римсько-католицького монастиря жіночого ордену Святої Бригіди. У І. Керницького ця лексема виступає у функції не власної назви конкретної тюрми, а загальної.

У лексико-семантичній групі «назви житлових і нежитлових приміщень, будівель» побутовував також батярський жаргонізм *хавіра* «дім»: – *Що тепер буде? – А що має бути? Ви шнуруйте далі, а я гулям до хавіри – і шлюс* [4, с. 126]. У «Лексиконі львівському...» це слово подано з ремаркою *вул.* У розвідці О. Горбача «Арго в Україні» вказано, що іменник «хавіра» був поширений серед львівських злодіїв, що то не просто дім, а «зłodійський притон» («воровской притон») [9, с. 50].

У цій групі виокремлюються й назви на позначення частин приміщень: *передсінок* «ганонок», *покій* «кімната», *сальон* «вітальня», *сіни* «коридор». Наприклад: **В передсінку** *присмерк, ледь роз'яснений світлом, що просякає з кухні* [3, с. 77]; *Тітка мала свою кімнату, а він спав у «сальоні» на канані* [5, с. 186]; *Наша кімнатка, чи то пак «покій», не мала більше, як чотири метри в квадраті* [2, с. 3]; *...пані Евдокія збігала через сіни будити свою супр'яжницю, пані Кунегунду та її чоловіка з другого подружжя, пана Вартоломія Плішку* [2, с. 20].

Наступну лексико-семантичну групу становлять лексеми на позначення назв *умеблювання*, *інтер'єру* тощо: *бамбетель* «диван», *бюрко* «письмовий стіл», *отомана* «низький широкий м'який диван із подушками замість спинки і валиками на краях», *фотель* «м'яке крісло»; *дзигар* «годинник» тощо.

Наприклад: *В кухні спала теж тітка на бамбетлю* [5, с. 186]; *Ліжко, бюрко, стіл, книжки, Мазепа* [4, с. 125]; *Родичі спали в одній кімнаті, а він спав на червоній отомані, що стояла під вікном* [5, с. 186]; *Вийшов в залю, сів у фотель* [6, с. 205]. У «Словнику української мови» слово **фотель** та похідні від нього **фотелик**, **фотельчик** маркуються як діалектні, проте зміст ілюстративних контекстів свідчить про те, що предмет, названий цим словом, характерний для *умеблювання* старосвітського дому або ж для *новочасного міського помешкання* чи салону [17, с. 238–239].

Автори у своїх текстах описують також життя представників міського дна. Вони більшість часу проводять у шинках і корчмах. Саме тому письменники вживають лексеми на позначення тих предметів інтер'єру, які характерні для таких закладів. Серед таких лексем ми виокремлюємо ті, які позначають *барну стійку*, *прилавок* тощо. У текстах вони представлені двома синонімами: *шинквас* «прилавок, барна стійка» і *ляда* «ляда». Наприклад: *У хвартусі сумнівної чистоти на дебелиму череві, весь мокрий від поту і червоний, мов каплун, бувший оборонець Львова з подиву гідною зручністю увихався за шинквасом, з брязкотом наповнюючи все свіжі «путні хмелю», по які тягнулись з усіх боків десятки рук* [2, с. 132]; *Над шинквасом тикав стародавній дзигар, а на мокрій циновій ляді пирували рої мух* [2, с. 137].

Оскільки наявність громадського транспорту належить до особливостей міста, то в окрему групу виділяємо назви просторових понять і транспорту: *бальон* «трамвай», *рогачка* «міська застава», *трамвай-зупинка* «зупинка трамвая», *хідник* «тротуар» тощо. Наприклад: *На хідниках*

безперервними струйками хлюпотів дощ [3, с. 67]; *Ваш репортер припускає, що пан майстер подався на нічліг до одного з поближких готеликів 3-ої кляси, що їх так багато на Городецькій рогачці* [2, с. 123]; *Даю тобі слово, що я до тебе ані слова не сказала. Я то залишила на лавці в Стрийському парку, сіла на бальон і подула додому. Тільки він мене й бачив* [5, с. 182]; *Трамвай-зупинка, як знаєте, була за кілька кроків від церкви, проти кооперативи «Зоря»* [2, с. 79]. Із аналізованих прикладів видно, що у Львові були поширені обидві лексеми – *трамвай* і *бальон*, які є абсолютними синонімами. Цікаво, що для позначення трамвайної зупинки у текстах письменників літературного угруповання «Дванадцятка» подано прикладку *трамвай-зупинка*, що є особливістю мовлення львів'ян.

Як відомо, назви одягу та взуття – один із найдавніших шарів лексики, адже реалії, позначувані цими номенами, супроводжують людину все її життя, залежать від географічно-кліматичних умов, свідчать про матеріальне становище та естетичні смаки й уподобання користувачів. Лексико-семантичну групу *назви одягу та взуття* в аналізованих текстах становлять такі одиниці: *анцуг* «костюм», *банячок* «капелюх», *вельон* «фата; головний убір нареченої», *габік* «капелюх», *камізелька* «жилетка», *кацабайка* «куртка, жіночий жакет», *маринарка* «піджак», *однострій* «уніформа», *парканик* «ковнірець», *швімки* «купальні штанці, плавки» тощо. Наприклад: *Ледве в Колійових Домах загудів гудок на «фай рант», а вже наш дорогий майструньо зірвався, як опарений, згорнув до кишені що там було з готівки, взувся в колоші, натиснув свій «банячок» на голову, вхопив з кута парасольку і вільною пташиною випурхнув на свободу* [2, с. 106]; *Подивися, вже навіть маю на собі дванадцять камізельок – і ні одної своєї* [4, с. 143]; *Сіра мряка ліниво підносила на верхів'я дерев... і, наче порваний вельон, звисала над вулицями, провулками і дахами Левандівки* [4, с. 120]; *Що ж бо то, люди добрі, за таємний агент – з черевцем, гей барилочка, з куцими ніжками, на яких одна штанка була спущена «на погоду», а друга відкочена «на дощ», з нерозлучною парасолькою під пахвою і в старосвітському «габіку», що ледве-ледве тримався на чубку його голови* [2, с. 60]; *І той бенькарт одного разу приліз на рандку з орлом у кляпі маринарки* [5, с. 182]; *Вони пішли в картоплю, повдягали «швімки» і, роздягаючись здалеку, один по одному бебевхали в воду* [2, с. 113]; *Купи цю кацабайку, – звернувся діловито до пана Макса* [2, с. 166]; *А тим часом кравець, не даючи вам дійти слова,*

зразу пхає вас у готовий **аницуг**, що лежить на вашому тілі, як мішок [5, с. 180]. О. Горбач, покликаючись на працю Я. Рудницького «Львівський український міський говір (Знесіння)», тлумачить *аницуг* (*апсик*) як чоловіче вбрання, одяг [9, с. 81].

Аналізуючи побутову лексику, не можна оминути увагою таку лексико-семантичну групу, як назви предметів хатнього вжитку: *братрура* «піч», *гальба* «кухоль», *зольнегли* «цвяхи», *міхалок* «мішок», *пулярес* «гаманець», *путня* *хмелю* «кухоль пива», *салятирка* «миска, полумисок», *таця* «піднос», *шалайбодик* «чарка» тощо. Наприклад: *Там у братрурі стоїть борщ і зрази з гречаною кашою. Кинь децю за драбини, але раз-два!* [2, с. 136]; *...і пан Матуляк скотився до пивниці, його ходу я розпізнав з чалапання важких, вояцьких, черевиків, підбитих «зольнеглими», до яких наш пан майстер тільки минулого тижня прибив металеві підківки* [2, с. 147]; *Певно, ваш старий, виходячи з хати, сховали льос в яке безпечне місце, або взяли з собою до пуляреса* (ІК, с. 108). Синонімом до *пуляреса* виступала лексема *баламут*, якою у своєму мовленні послугоувалися батяри, тому ми зараховуємо її до батярського жаргону. *...Що ж це, насправді, за таємний агент, коли його знає навперестріт кожний батяр, що краде баламути, кожна перекупка з Рогачки і трохи не можна дитина?..* [2, с. 59]. Лексеми *гальба* і *путня* хоч і були поширені в мовленні львів'ян, які належали до різних верств населення, та найчастіше їх використовували мешканці передмістя. Ці слова автори застосовують у своїх текстах, коли описують шинок. Наприклад: *Словом, протягом одного дня пан Матуляк став славною людиною на Богданівці, а його популярність найбільш переконливо можна було зміряти тими гальбами пива і «шалайбодиками» сивухи з «вуритом» на виделці, що він їх того дня розпродав* [2, с. 132]; *У хвартусі сумнівної чистоти на дебелиму череві, весь мокрий від поту і червоний, мов капдун, бувший оборонець Львова з подиву гідною зручністю увихався за шинквасом, з брязкотом наповнюючи все свіжі «путні хмелю», по які тягнулись з усіх боків десятки рук* [2, с. 132].

Особливу увагу варто звернути на лексико-семантичну групу назви їжі, напоїв, до якої належать такі лексеми: *бобмони* «цукерки», *вурит* «ковбаса», *гарбата* «чай», *кайзерка* «булочка», *млічко* «молочко; молоко», *люра* «низькоякісний напій», *кварглі* «зглевільий запечений сир домашнього приготування круглої форми», *прецлі* «бублики (солені)» тощо. Наприклад: *А що ж ти там купував? Бобмони,*

так? Так [2, с. 61]; *А по липах лазив щороку за липовим цвітом, що потім сушився проти сонця в решеті на призьбі, а взимку мама варили з нього смачну «гарбату» – знамениту медицину проти кашлю й простуди* [2, с. 48]; *При ляді, де стояв Герко й смерділи кварглі, муляр Фільковок порожньою склянкою й хотів на кредит пива* [3, с. 69]; *Звичайно в цій порі пан Макс вертався з тренінгу, з площі «Сокола-Батька», проковтував на підвечірок могилу кайзерок з маслом і бринзою, видудлював дві літри маслянки, а потім поспішав на маївку* [2, с. 54]; *Словом, протягом одного дня пан Матуляк став славною людиною на Богданівці, а його популярність найбільш переконливо можна було зміряти тими гальбами пива і «шалайбодиками» сивухи з «вуритом» на виделці, що він їх того дня розпродав* [2, с. 132]; *– Панця для вас млічка свіженького принесла, а тобі, Мацюсю, поляндвічку купила!* [2, с. 12]; *...а тепер на еміграції, випивши порош кованої кави із холодною сметанкою, що каву перемиляє в люру, запустилися ми в спогади давних, незабутих днів* [6, с. 202].

Лексема *люра* в лексикографічних джерелах зафіксована з кількома значеннями. У «Лексиконі львівському...» *люра* – *знев*. 1) горілка низької якості (ср); 2) погана, німецька кава (м, ср, ст); 3) рідка, несмачна їжа; бурда (ст) [19, с. 339]. О. Горбач у своєму дослідженні насамперед звертає увагу на те, що це поганої якості горілка. Л. Ткач, не зазначаючи нічого про спиртні напої, пише тільки про неякісну каву. Тому можна зробити висновок, що використання цієї лексеми залежало від соціального статусу мовця. У мовленні інтелігентної людини, як ми маємо у випадку героя З. Тарнавського, «люра» вживалася на позначення кави, у представників міського dna – на позначення горілки.

Щодо лексем, які позначали спиртні напої, зокрема горілку, у текстах Б. Нижанківського, І. Керницького та З. Тарнавського, то вони представлені синонімічними рядами: *баюра* «горілка», *бонт* «очищений нерозведений спирт», *бутт* «чистий спирт», *виборова* «польська горілка», *закроплювана* «горілка», *люра* «горілка поганої якості», *монополька* «горілка» (назва виникла у час монополії держави на продаж алкогольних напоїв), *молоко від скаженої корови* «горілка», *моцна* «горілка», *спіритус* «спирт», *цьмага* «горілка» тощо. Наприклад: *...довга, поплямлена, заставлена сирками, плячками й монополькою льда* [3, с. 52]; *– Клява цьмага! – заявив голосом знавця пан Бик, цмокнувши язиком* [2, с. 94]; *Славні з гострого концепту богданівчани вже*

пускали віца на тему нинішнього випадку: *хтось казав, що пан майстер пірнув так глибоко під воду зі страху перед майстровою, інший зробив слушну заввагу, що покійник волів би мокнути в спіритусі, як у смердючій калабані...* [2, с. 114]; – *Наприклад, площину «бугту» – чистого спирту в стандартній, чвертковій бутлці Польського Горівчаного Монополю?* [2, с. 141]; *Відвідав за порядком всі кнайпи на Городецькій, а на Рогачці затримався трохи довше, хлпнув того молока від скаженої корови і вже сильно під газом скрутив на Новий Світ* [2, с. 110]; *Маринка робила голубці з рижом на пігорлі, варила баняк капуста, смажила вепрові котлети, пекла сирник і балабухи. Михайло купував усю баюру* [5, с. 167]. У цьому реченні йдеться саме про горілку. В іншому випадку мова йде про велику калюжу, що є прямим і основним значенням лексеми *баюра*: *Часто гість, який не має нічого кращого до роботи, а обдарований мистецьким талантом, мочить палець у цю малу пивну баюру і рисує на столі...* [5, с. 176].

Зауважимо, що більша частина цих номенів належить до батярського жаргону, адже його носії полюбляли вживати спиртні напої і проводити час у корчмах, що відбулося на їхньому лексиконі.

Жаргон, яким послуговувалися батяри, ілюструє їхній соціальний статус, дозволя, рівень освіти, а також реалії, з якими найчастіше вуличні хулігани мали справу.

Оскільки батяри – це дрібні злочинці, то відповідно так чи інакше пов'язані з тюрмою. У батярському мовленні існувало чимало слів на позначення тюремних реалій. І саме використання цих лексем дозволяє відтворити справжній образ батяра і спосіб його життя. Наприклад, *келія* «камера», *комісник* «чорний хліб», *параха* «посудина для потреб у тюрмі» тощо. *Врейти, інакше воно не могло скінчитися. Чотири високі стіни, параха і клявіс* [3, с. 71].

Батярський словник також репрезентований словами, що стосуються злочинського та кримінального побуту. Приміром, *витрих* «відмичка», *колодачик* «кишеньковий ніж», *коса* «ніж», *сливка* «куля», *сплюв* «револьвер; пістолет», *шус* «патрон; набій».

Наприклад: *Такий не до балаку, але сплюву має. Загачили – а він – трах! – і по параді* [4, с. 122]; *Соха переглядав жмут витрихів і витирав рушником велику шкіряну течку* [3, с. 98]; *Вчора вночі на Перзенківці ішов з Шудрою до своєї прімадойни і дістав під крило сливку* [4, с. 120]. Принагідно зазначимо, що лексемі *сливка* автори вживають і в

прямому значенні – слива. *В садку його батька ростуть дивні сливки – великі наче грушки й зовсім червоні* [1, с. 279]. Отже, значення цієї лексеми можна з'ясувати лише в контексті.

Особливу увагу звернемо на співвіднесення питомих українських слів і запозичень у лексичці на позначення міського побуту. Як зазначають творці енциклопедії «Українська мова», «важливим джерелом західноукраїнської мовно-літературної практики була народна мова, а також старокнижна українська та церковнослов'янська мови. Цілком природним процесом було творення нових слів, переважно абстрактної лексики, розширення значень існуючих слів, калькування, особливо термінів, з різних мов, а то й прямі запозичення, насамперед з польської та німецької, російської та ін. слов'янських мов» [18, с. 198].

Автори праці «Лексикон львівський...» зауважують, що на певному відрізку історії у мовленні Львова домінувала мова панівної нації. І зразу ж частково спростовують цю тезу: «...якщо згадати часи Австро-Угорської імперії, то німецька мова від 60-х років XIX століття була не домінуючою, а лише частиною міського колориту. Імперія, яка була радше «тіткою», аніж «мамою», залишила після себе низку німецьких запозичень, незначна частина яких збереглася і сьогодні [19, с. 16]. Крім німецького впливу на формування західноукраїнського варіанта мови слід виокремити і польський, зокрема на початку XX ст. Ю. Шевельов на підтримку цієї тези пише, що «міська мова рясніла кальками з польської, починаючи з форм суспільного етикету, таких як звернення й привітання, кінчаючи технічними поняттями» [20, с. 149].

Окрім стилістично нейтральної лексики на позначення міського побуту, також представимо етимологію тих слів, які належать до батярського жаргону. О. Горбач, аналізуючи міське злочинське та вуличне аргі на території України, пише про його зв'язки зі спорідненими слов'янськими мовами, маючи на увазі передусім польську мову. Цьому насамперед сприяв тісний контакт тогочасного Львова з Варшавою і Краковом. А це відповідно зумовило витворення «на території Західної України словникового койне, дуже наближеного до іншоміських польських койне Кракова та Варшави» [9, с. 171–172].

За генетичною належністю до мов-джерел ми розділяємо лексеми, створені на національному ґрунті, а також полонізми, германізми тощо. Нижче розглянемо групи лексичних запозичень побутової лексики, виокремленої за походженням:

1) **лексика, створена на національному ґрунті:** *бальон* [9, с. 196], *баюра* [9, с. 197], *колодачик* [11, II, с. 517], *міхалок* [9, с. 312], *однострій*, *параха* [9, с. 279], *покій*, *рогачка* [11, V, с. 100], *сіни* [11, V, с. 255], *хідник* [11, VI, с. 192], *цьмага* [9, с. 286]. Сюди ми також зараховуємо такі лексеми, як *парканик* і *футболівки*, попри те, що слова, від яких вони утворені – паркан і футбол – є запозиченнями. Перше – через польське та чеське посередництво запозичене із середньовісньонімецької [11, IV, с. 295], друге – з англійської [11, VI, с. 142]. Але українські форманти і способи творення дають нам підстави зарахувати ці лексеми до групи, де представлені власне українські слова.

2) **полонізми:** *бюрко* [17, с. 38], *витрих* [11, I, с. 385], *гарбата* [11, I, с. 497], *двірець* (дворець) [17, с. 94], *каварня* [17, с. 167], *кварглі* [1, с. 333], *лічниця* [17, с. 194], *люра* [11, III, с. 328; 17, с. 196], *ляда* [1, с. 333], *маринарка* [17, с. 199], *млічко*, *склеп* [17, с. 331], *пулярес* [11, IV, с. 633], *спіритус* [11, V, с. 372], *таця* [11, V, с. 529], *фотель* [17, с. 386], *фурдигарня* [11, I, с. 281], *цюпа* [11, VI, с. 269; 9, с. 521], *шинквас* [11, VI, с. 417].

Проте не всі дослідники зараховують деякі із зазначених лексем до полонізмів. Так, О. Горбач вважає *люру* германізмом [9, с. 468].

3) **германізми:** *аницуг* [1, с. 331], *бамбетель* [9, с. 451], *братура* [9, с. 453; 11, I, с. 299], *вурит*, *гальба* [9, с. 462], *дзигар* [11, II, с. 59], *кайзерга* [9, с. 463], *касарня* [17, с. 170], *кацабайка* [11, II, с. 408], *кнайпа* [9, с. 85], *комісник* [9, с. 447], *ліхтарня* [11, III, с. 273], *сплюв* [9, с. 446], *цибуля* [9, с. 490].

Щодо характеру германізмів, то маємо справу із запозиченнями з німецької літературної мови, із діалектів та з німецького аргю. Запозиченнями з німецького аргю є такі слова, як *штаер* (калька – *сплюв*), що означає револьвер, *цибуля* «годинник» тощо [9, с. 446]. Так, в Етимологічному словнику української мови зазначено, що лексема *цибуля* через посередництво польської та німецької мов запозичена з латини [11, IV, с. 243], проте закономірним є висновок О. Горбача про те, що це слово є німецьким арготизмом.

Запозичення з польської та німецької є найчисленнішими. Але, окрім цих слів, маємо кілька запозичень з інших мов: французької – *сальон* [11, VI, с. 169], *отомана* [11, IV, с. 234]; чеської – *коса* [9, с. 340], *саятирка* [9, с. 342]; монгольської – *баламут* [9, с. 390].

Лексему *баламут* О. Горбач виводить з монг. *balamut* «торба кормити коней». О. Мельничук в ЕСУМі таке твердження вважає непереконливим.

Правдивішою, на його думку, є версія – «як складне утворення з основ *bal-* «розмова» і *mot-* «смута, суперечка» [11, I, с. 124]. У цьому випадку слід особливу увагу звернути на семантику. Якщо розглядати слово *баламут* як арготизм зі значенням «гаманець», «торбина», то думка О. Горбача є ближчою до істини. Проте це слово має й інше значення – «дурень». Тож переконливішою можна вважати гіпотезу, подану в ЕСУМі. Лексема *баламут* не єдина, до тлумачення і походження якої маємо різні підходи. Так, наприклад, *буцегарня* за трактуванням О. Горбача – германізм (від нім. *Butz* «поліцей») [9, с. 454], за ЕСУМом – полонізм [11, I, с. 281]; *хавіра* – полонізм [11, VI, с. 147], в О. Горбача – їдишизм [9, с. 364] тощо.

Серед запозичень виокремлюємо два типи: прямі та опосередковані. Лексеми з німецької, а також інших західноєвропейських мов потрапили сюди опосередковано, як правило, через польську, і належать до другого типу запозичень: з німецької – *дзигар*, *братура*, *гальба*; з французької – *маринарка*; з давньовісньонімецької – *путня* тощо.

Таким чином, у лексиці міського побуту міжвоєнного Львова за генетичною належністю до мов-джерел найпоширенішими були лексеми, створені на національному ґрунті, а також запозичення з польської та німецької мов. Адже саме народна мова, а також прямі запозичення з польської, німецької та інших слов'янських мов були важливим джерелом формування західноукраїнського варіанта літературної мови.

Як засвідчила вибірка побутової лексики з аналізованих текстів, найчисленнішими є назви на позначення будівель та їхніх частин, їжі та напоїв, посуду та кухонного начиння, меблів та інших предметів домашнього вжитку, одягу та взуття. Зауважимо, що автори вживають як нейтральну лексику на позначення побутових реалій, так і стилістично марковану.

Отже, використання письменниками, які належали до літературного угруповання «Дванадцятка», значної кількості побутової лексики свідчить про обізнаність авторів із життям та побутом мешканців Львова і його передмістя міжвоєнних років, використання відповідних назв для зображення міського ландшафту, характеристики соціального статусу персонажів, їхнього світосприйняття. У своїх текстах Б. Нижанківський, І. Керницький і З. Гарнавський також застосовують батярський жаргон для характеристики своїх героїв, у такий спосіб відображуючи їхнє походження, соціальний статус, рівень освіти тощо. Використання місцевої побутової лексики дає загальне уявлення про повсякденне життя міжвоєнного Львова.

Список літератури

1. Дванадцятка. Наймолодша львівська літературна богема 30-х років XX століття : Антологія урбаністичної прози / В. Габор. – Львів : Піраміда, 2006. – 335 с.
2. Керницький І. Герой передмістя / І. Керницький. – Львів : Піраміда, 2006. – 257 с.
3. Нижанківський Б. Вулиця / Б. Нижанківський // Дванадцятка. Наймолодша львівська літературна богема 30-х років XX ст. : Антологія урбаністичної прози / В. Габор. – Львів : Піраміда, 2006. – С. 44–104.
4. Нижанківський Б. Повернення до міста / Б. Нижанківський // Дванадцятка. Наймолодша львівська літературна богема 30-х років XX ст. : Антологія урбаністичної прози / В. Габор. – Львів : Піраміда, 2006. – С. 104–158.
5. Тарнавський З. Вітер над Янівською / З. Тарнавський // Дванадцятка. Наймолодша львівська літературна богема 30-х років XX ст. : Антологія урбаністичної прози / В. Габор. – Львів : Піраміда, 2006. – С. 163–192.
6. Тарнавський З. Людина з п'єси / З. Тарнавський // Дванадцятка. Наймолодша львівська літературна богема 30-х років XX ст. : Антологія урбаністичної прози / В. Габор. – Львів : Піраміда, 2006. – С. 200–211.
7. Бабич Н. Д. Практична стилістика і культура української мови [навч. посіб.] / Н. Бабич. – Львів : Світ, 2003. – 432 с.
8. Голоскевич Г. Правописний словник : близько 40000 слів / Г. Голоскевич. – Лондон : Видавництво Союзу українців у Великій Британії, 1977. – 451 с.
9. Горбач О. Арго в Україні / О. Горбач. – Львів : Ін-т мовознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2006. – 688 с. – («Діалектологічна скриня»).
10. Енциклопедія Львова : у 4 т. / За ред. А. Козицького. – Львів : Літопис, 2008. – Т. 2. – 608 с.
11. Етимологічний словник української мови : у 7 т. ; [редкол.: О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін.]. – Т. 1 : А–Г. – К. : Наук. думка, 1982. – 632 с. ; Т. 2 : Д–Копці. – 1985. – 572 с. ; Т. 3 : Кора–М. – 1989. – 552 с. ; Т. 4 : Н–П. – 2003. – 656 с. ; Т. 5 : Р–Т. – 2006. – 705 с. ; Т. 6 : У–Я. – 569 с.
12. Курдидик А. Богдан з іншого боку : Спроба портрету одного мого близького друга / А. Курдидик // Терем. – 1971. – № 4. – С. 14–18.
13. Левинг Ю. Вокзал – Гараж – Ангар : Владимир Набоков и поэтика русского урбанизма / Ю. Левинг. – СПб., 2004. – С. 85.
14. Масн Й. Розмови про львівські каварні [Електронний ресурс] / Й. Масн // Незалежний культурологічний часопис «Ї». – 2004. – № 36. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n36-1texts/maeyn.htm>. – Назва з екрана.
15. Пономарів О. Д. Стилiстика сучасної української мови : [пiдр.] / О. Пономарiв. – К. : Либiдь, 1992. – 248 с.
16. Смаль-Стоцький Р. Українська мова в советській Україні / Р. Смаль-Стоцький. – Нью-Йорк : Наук. тов-во ім. Шевченка в ЗДА, 1969. – 318 с.
17. Ткач Л. О. Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX – на початку XX ст. / Л. Ткач. – Ч. 1 : Матеріали до словника. – Чернівці : Рута, 2000. – 408 с.
18. Українська мова : Енциклопедія / Редкол. : Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), Зяблюк М. П. та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во «Укр. енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.
19. Лексикон львівський : поважно і на жарг / Н. Хобзей, О. Сімович, Т. Ястремська, Г. Дидик-Меуш. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2012. – 852 с. – («Діалектологічна скриня»).
20. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині XX ст. (1900–1941). Стан і статус / Ю. Шевельов. – Чернівці : Рута, 1998. – 212 с.
21. Якимович-Чапран Д. Семантико-генетичні особливості та лінгвоукраїнознавчий потенціал дублетів каварня / кав'ярня / Д. Якимович-Чапран // Теорія і практика викладання української мови як іноземної. – 2008. – Вип. 3. – С. 145–149.

L. Pidkuymukha

THE VOCABULARY OF L'VIV'S URBAN LIFE OF INTERWAR PERIOD

The article is devoted to L'viv's vocabulary of urban life in the texts by writers from literary group "Twelve". The basic vocabulary of urban life that is presented in these texts is analyzed.

Keywords: vocabulary, urban life, halychanizm, batyar jargon.

Матеріал надійшов 07.10.2013